

Vooraf

De essentie van het vak beeldende kunst en vormgeving is het beeld en haar vermogen betekenis, emotie en beleving van schoonheid op te roepen.¹ Beeldende kunst en vormgeving (bk&v) is een breed gebied waartoe naast autonome beeldende kunst ook architectuur, design, fotografie, mode, advertenties, film, games en alle denkbare cross-overs behoren. De globale productie en verspreiding van het beeld is door de moderne technieken en digitale (sociale) media met grote sprongen toegenomen. Meer dan ooit is de huidige wereld een (digitaal) visueel forum. Beelden worden ingezet om de grote hoeveelheden informatie en complexe vraagstukken van deze tijd beter toegankelijk en begrijpelijk te maken. Daarnaast maakt digitalisering het mogelijk dat iedereen beelden kan maken en delen voor plezier en communicatie evenals voor profilering en identiteitsvorming.

Maar beelden zijn tegelijkertijd complex, gelaagd en dubbelzinnig en bewegen zich in het vage gebied tussen schijn en werkelijkheid. Het vermogen beelden kritisch te doorgronden, te decoderen en te beoordelen is daarom actueler dan ooit en een vereiste voor zelfstandige en kritische participatie, evenals voor ontwikkeling van onderscheidingsvermogen, esthetische gevoeligheid en smaak. Het beleven, beschouwen en interpreteren van beelden zijn vaardigheden die niet aangeboren zijn, maar oefening vragen en geleerd moeten worden. Dit geldt ook voor het zelf kunnen maken van beelden: het vermogen om te visualiseren, te verbeelden en uit te beelden vanuit een betrokkenheid met het object, een thema, een vraag of een idee. Het zo leren vormgeven van beelden is niet alleen van waarde voor de ontwikkeling en professionele toeleiding van creatief en artistiek talent, maar evenzeer voor een brede toerusting voor al die situaties in samenleving en beroepsleven waarin een appel gedaan wordt op beelden en verbeelden, op het inventieve gebruik van presentatietools, mindmaps, moodboards en infographics, en op gevoel voor wat mooi en waardevol is.

Het vak beeldende kunst en vormgeving in het onderwijs staat middenin deze beeldrijke samenleving en wil leerlingen begeleiden bij het leren maken en begrijpen van beelden in hun samenhang, betekenis en in hun uitingsvormen, nu en in het verleden.

Tegen deze achtergrond beschrijft de kunstvakvereniging VONKC hoe het vak beeldende kunst en vormgeving kan bijdragen aan de doelen van het toekomstig funderend onderwijs: kennisontwikkeling, persoonsvorming en maatschappelijke vorming en in het verlengde daarvan aan die van Curriculum.nu: - bevordering van samenhang in het onderwijs, - terugdringing van de overladenheid van het curriculum en een meer stabiele en heldere opdracht aan scholen.

¹ Het begrip schoonheid wordt hier opgevat als een meervoudig begrip, als de belichaamde -vormgegeven- combinatie van betekenis en verbeelding. Zie bijvoorbeeld Arthur C. Danto, *What art is*, 2014.

- Het vak beeldende kunst en vormgeving (bk&v) vormt samen met de kunstdisciplines muziek, dans, drama en cultureel erfgoed het *leergebied kunstzinnige oriëntatie* primair onderwijs. Samen geven ze uitvoering aan de drie door de overheid bepaalde kerndoelen voor het leergebied.²
- Bk&v komt in het voortgezet onderwijs voor in zowel de onderbouw als in de bovenbouw. In de onderbouw gaat het om het leergebied Kunst en Cultuur waarvoor vijf globale kerndoelen zijn bepaald. Deze gaan uit van het gemeenschappelijke en het gelijkwaardige van de verschillende kunstvakken en zijn gericht op ontwikkeling van de vaardigheden: *produceren, presenteren, beleven, verslagleggen en reflecteren*.³
- In de bovenbouw havo/vwo is met ingang van het studiejaar 2017/2018 voor alle leerlingen een nieuw programma voor CKV van start gegaan. Voor leerlingen die zich willen specialiseren bestaat de mogelijkheid een beeldend vak te kiezen als eindexamenvak. Daarbij is sprake van 'oude' en 'nieuwe' stijl beeldend onderwijs. Voor beide gelden eindtermen zoals geformuleerd in de examenprogramma's. Alleen voor vmbo beeldende vakken en vwo oude stijl tehatex in de bovenbouw bestaat een centraal 'praktijk' examen (CPE). De waarde van deze CPE's ligt onder meer in de onderkenning van het belang van 'praktische vaardigheden' als essentieel onderdeel van het vak.⁴ De handvatten van het CPE bieden tevens een onderbouwde en uniforme wijze van beoordelen.
- Net als voor muziek, drama en dans is in het primair onderwijs relevante vakkennis voor het vak bk&v vastgelegd in de Kennisbasis voor het pabo-onderwijs.⁵ Deze kennisbasis wordt dit jaar herzien. Voor het voortgezet onderwijs is de leerinhoud van het vak vastgelegd in de Kennisbasis bachelor docentenopleiding beeldende kunst & vormgeving (2013).⁶ Hierin is de kennis beschreven die door de opleiders wordt beschouwd als gemeenschappelijk en noodzakelijk voor de leraar/vakdocent bk&v.⁷
- Voor versterking van de kwaliteit van het kunstonderwijs op basisscholen is in 2012 gestart met het Cultuureducatie met Kwaliteit-programma, dat een looptijd heeft tot 2020. Een belangrijke nevenopbrengst hiervan is het door SLO ontwikkelde *Leerplankader Kunstzinnige Oriëntatie* en de daarvan afgeleide leerlijnen voor de afzonderlijke kunstdisciplines voor leerlingen van 4 tot 12 jaar. Ook andere, met name regionale en lokale culturele instellingen, hebben doorlopende leerlijnen ontwikkeld voor het vak bk&v op basisscholen. Door VONKC is in 2012 het Leerplan Beeldende Kunst en Vormgeving gerealiseerd voor de leeftijd van 4-14 jaar. Hierbij gaat het om een doorlopende leerlijn van primair onderwijs tot en met de onderbouw voortgezet onderwijs. Ook in het buitenland vinden vergelijkbare initiatieven plaats op het gebied van leerplanontwikkeling,

² KD 54: De leerlingen leren beelden, taal, muziek, spel en beweging te gebruiken om er gevoelens en ervaringen uit te drukken en om ermee te communiceren.

KD 55: De leerlingen leren op eigen werk en dat van anderen te reflecteren.

KD 56: De leerlingen verwerven enige kennis over en krijgen waardering voor aspecten van cultureel erfgoed.

³ Concretisering van de kerndoelen kunst en cultuur, SLO, 2007.

⁴ Kolenberg, K., en K. Borgman (2015), *Tehatex versus Kua*.

⁵ Braakhuis, G., Piekartz, R. von & Vogel, H. (2012). *Kennisbasis basisonderwijs - beeldend onderwijs*. Den Haag: Vereniging van hogescholen.

⁶ Hagedaars, P., Brouns, M., Groenendijk, T., Tilburg, M. van & Veldpape, E. (2013). *Kennisbasis docent beeldende kunst & vormgeving - Bachelor*. Den Haag: Vereniging van hogescholen.

⁷ Naast deze bachelor-opleiding bestaat er een op het vak bk&v gerichte universitaire master Kunsttheorie en een niet vakspecifieke hbo master Kunsteducatie.

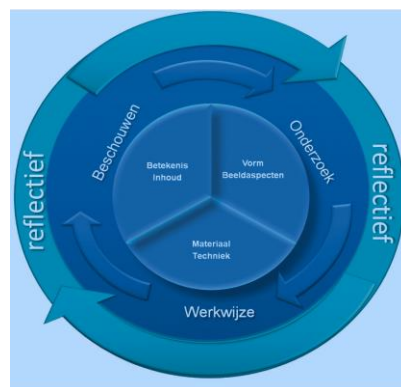
zoals onder meer blijkt uit publicaties van ENViL (European Network for Visual Literacy 2016).⁸

1.1. Essentie van het vak beeldende kunst en vormgeving

Het vak bk&v rust op drie begrippen die in onderlinge samenhang de lesinhoud bepalen: productie, receptie en reflectie. Bij *productie* gaat het om het zelf maken van beelden, dat wil zeggen om het vorm geven aan de eigen verbeelding. Bij *receptie* gaat het om het kijken naar en het beleven en interpreteren van eigen beelden en beelden van anderen, in het bijzonder die van kunstenaars. De voor het vak kenmerkende referentiebronnen zijn de kunstgeschiedenis en de kunst – met name de moderne en hedendaagse kunst –. Bij *reflectie* gaat het om samenspraak met jezelf en je omgeving, over eigen werk en dat van anderen.

1.1.a Essentie van het vak bk&v in het primair onderwijs

Hoe op basis van deze drie begrippen een concrete les kan worden ingericht wordt in het primair onderwijs uitgewerkt in de Kennisbases voor de pabo's. Dit is een cirkelmodel dat in de kern bestaat uit de productcomponenten *betekenis*, *vorm* en *materie* (figuur 1).

Figuur 1: Pabo kennisbasis bk&v

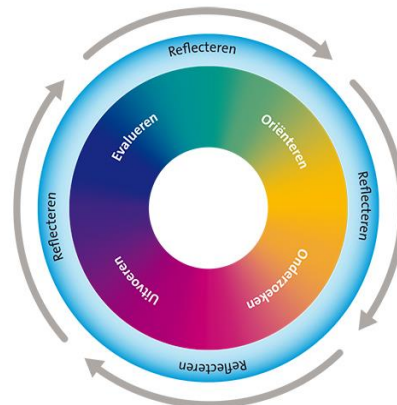
Deze drie componenten leggen de basis voor het beeldend leren vormgeven in lessen bk&v. Dit gebeurt op een zodanige manier dat leerlingen leren de beeldende mogelijkheden van diverse materialen en technieken (*materie*) te onderzoeken en te ontdekken dat zij beeldaspecten (*vorm*) bewust kunnen hanteren om uitdrukking te geven aan hun ideeën (*betekenis*). Ze leren daarbij de drie componenten bewust op elkaar te betrekken. *Betekenis* gaat over de uitdrukking van het beeld, zowel in de betekenis die de maker eraan toekent, als in de betekenis die de beschouwer aan het beeld geeft. *Vorm* duidt op de visuele aspecten die het beeld bepalen. Leerlingen leren hoe zij beeldaspecten als kleur, ruimte, textuur, compositie en vorm(soorten) kunnen hanteren voor een zo groot mogelijke zeggingskracht van hun beeld. *Materie* duidt op de materialen waarvan of waarmee het beeld is gemaakt. Dat gaat in basisscholen om de beeldende mogelijkheden van teken- en schildermaterialen, plastische materialen, materialen om ruimtelijk constructief te werken en

⁸ Ernst Wagner, Diederik Schönau (Ed.) (2016). *Common European Framework of Reference for Visual Literacy - Prototype*. Münster / New York: Waxmann - zie voorts: www.envil.eu.

virtuele materialen. Tegelijk leren leerlingen welke gereedschappen en technieken geschikt zijn om deze materialen te bewerken.⁹

Om de ring van deze *productkenmerken* (figuur 1), bevindt zich een tweede ring van zogenaamde *proceskenmerken*. Deze beogen de aansturing van de leeractiviteiten als een **creatief proces**, gericht op de ontwikkeling van creatieve competenties van leerlingen, ook wel het *creatief vermogen* genoemd. Daarbij gaat het over het aanmoedigen van een nieuwsgierige, onderzoekende en zelfsturende leerhouding, om het ontwikkelen van creatieve vaardigheden voor het ontdekken van eigen wegen om tot nieuwe vragen en/of oplossingen te komen. Zie als voorbeeld figuur 2 uit het leerplankader van de SLO, waarin het creatief proces uitgewerkt is in vier fases: oriënteren, onderzoeken, uitvoeren en evalueren. Er bestaan uiteenlopende opvattingen over hoe zo'n creatief proces kan worden aangestuurd. Maar in de kern is er eensgezindheid dat het gaat om een non-lineair cyclisch proces dat leerlingen individueel of in groepjes doorlopen. Tijdens dat proces leren leerlingen keuzes te maken en leren ze die te onderbouwen.¹⁰

Reflecteren - als derde ring van het model - is een wezenlijk onderdeel tijdens iedere fase van het proces. Het beoogt leerlingen te stimuleren na te denken over de eigen keuzes, over de zeggingskracht van het eigen werk, mede in relatie tot de gebruikte materialen en technieken en het werk van anderen, waaronder dat van kunstenaars. De start van zo'n creatief proces kan uitgaan van een materiaal, of van een opdracht, een vraagstelling of een vormaspect.

Figuur 2: SLO Leerplan KO

Scholen bepalen zelf hoe ze de verschillende fases van een creatief proces inrichten als het maar gaat om een beredeneerd, samenhangend traject. Om basisscholen en leerkrachten daarvoor een handvat aan te reiken zijn door SLO en vele anderen, mede in het kader van het CMK-programma - vakspecifieke leerlijnen voor het vak bk&v ontwikkeld. Dit helpt de leerkracht bij de vraag: 'wat wil ik aan het einde van de les bereikt hebben, welke opdrachten, projecten of thema's passen daarbij en op welke manier past de betreffende les in een lessenserie en/of een leerplan van groep 1 tot groep 8 dat rekening houdt met achtergrond en het ontwikkelingsniveau van mijn leerlingen'.

De constatering van VONKC is dat de kennisbasis, samen met alle inspanningen van de afgelopen jaren op het gebied van leerlijnen en leerplankaders, in potentie een stevig integraal fundament heeft gelegd voor het vak bk&v in het basisonderwijs.

⁹ Zie SLO Leerplankader Kunstzinnige Oriëntatie /Leerlijn Beeldend; zie: <http://kunstzinnigeorientatie.slo.nl/>.

¹⁰ Zie ook : Kamp, M-T. van de (2017). *Re-Imagine, Re-Design and Transform. Enhancing Generation and Exploration in Creative Problem Finding Processes in Visual Arts Education*. Proefschrift. Amsterdam: UvA.

De ervaring is echter dat op veel basisscholen de inrichting van het vak bk&v als een integratief competentiegericht creatief proces moeizaam verloopt of niet van de grond komt.¹¹ Het ontbreekt scholen aan middelen en vooral aan bekwaamheid om daar uitvoering aan te geven. Ook is er onvoldoende duidelijkheid over de vraag waartoe het werken met leerlijnen en streefcompetenties moet leiden, wat leerlingen op het gebied van bv&v aan het einde van de basisschool, in de zin van meetbare en merkbare normen, moeten kennen en kunnen. De verantwoordelijkheid hiervoor ligt nu (te veel) bij de afzonderlijke scholen. De grote verscheidenheid in beeldende competenties van leerlingen van verschillende basisscholen, zowel naar inhoud als niveau, bemoeilijkt de aansluiting met het voortgezet onderwijs. Afgezien van de inefficiëntie hiervan is dit voor leerlingen noch leraren stimulerend en motiverend. Deze punten worden verderop nader uitgewerkt.

1.1.b Essentie van het vak bk&v in het voortgezet onderwijs

Gemiddeld wordt in (de onderbouw van) vo-scholen drie uur per week besteed aan de kunstvakken. 91% van de scholen biedt in het eerste jaar het vak bk&v aan. De essentie van het vak bk&v in het voortgezet onderwijs verschilt niet wezenlijk van dat in het primair onderwijs. Het berust eveneens op het idee van samenhang tussen productie, receptie en reflectie als de sturende uitgangspunten voor de opbouw van een lesprogramma (zie hierboven). Vergelijkbaar met het po is het streven om het onderwijs in te richten als een creatief proces, gericht op ontwikkeling van het creatief vermogen van leerlingen. En net als in het po leeft ook in het vo de intentie om te werken met doorlopende, cumulatieve leerlijnen, dat wil zeggen activiteiten zijn opvolgend en er is een opbouw in niveaus van competenties. Het spreekt voor zich dat leraren in het voortgezet onderwijs via de kunstvakdocentenopleidingen hiervoor beter zijn toegerust dan de groepsleerkrachten in het primair onderwijs die generiek zijn opgeleid. Veel meer dan groepsleerkrachten in het basisonderwijs zijn zij in hun opleiding artistiek en didactisch getraind om hun vak in te richten als een competentiegericht, creatief proces. Hoog op de agenda van de kunstvakken in het voortgezet onderwijs staat eveneens het streven naar meer vakoverstijgend onderwijs, zowel tussen de kunstvakken als in samenhang met de kennisvakken. Bij de laatste kerndoelenherziening in 2006 is met de vijf algemeen geformuleerde kerndoelen beleidsmatig bewust ruimte gecreëerd voor scholen om de 'vaak losse, zelfstandige kunstvakken' vanuit een overkoepelend, breed leergebied aan te bieden en daarbij als school eigen keuzes te kunnen maken.¹²

De vraag is wat in de praktijk van de dag de stand van zaken is in vo-scholen op het gebied van vakoverstijgend, proces- en competentiegericht kunstonderwijs. Uit de Cultuurmonitor 2017, met de laatste peiling van de kwaliteit van het cultuuronderwijs in het vo¹³, rijst een gemengd beeld op.¹⁴ Het deel dat betrekking heeft op het enquête-onderzoek laat zien dat

¹¹ Kruijer, J., Hoogeveen, K., Beekhoven, S., Kieft, M. & Bomhof, M. (2016). *Monitor Cultuuronderwijs in het primair onderwijs en programma Cultuureducatie met kwaliteit (Peiling 2015/16)*. Utrecht: Sardes en Oberon.

¹² Viola van Lanschot e.a., *Kunst en Cultuur Vakspecifieke Trendanalyse*, SLO, 2015, p.11.

¹³ Onder cultuuronderwijs wordt al het formele funderend onderwijs over en aan de hand van kunst en erfgoed verstaan. Het betreft in het primair onderwijs in ieder geval het leergebied Kunstzinnige oriëntatie. In het voortgezet onderwijs betreft het in ieder geval het leergebied Kunst en Cultuur in de onderbouw, het vak Culturele en Kunstzinnige Vorming en de kunstvakken in de bovenbouw van vmbo, havo en vwo. Zie: OCW (2012). *Bestuurlijk kader Cultuur en Onderwijs* (2012), p. 1.

¹⁴ Kieft, M., Grinten, M. van der, Damstra, G. Wijs, F. de, Kruijer, J., Hoogeveen, K. & Hoogenboom, A. (2017). *Monitor cultuureducatie voortgezet onderwijs 2017*. Utrecht: Sardes en Oberon.

het onderwijs in de kunstvakken nog steeds sterk vakgericht is. Ook laat het zich aanzien dat afgaand op beoordelingswijzen en beoordelingscriteria verhoudingsgewijs het meest gekeken wordt naar het product, technisch en artistiek en relatief minder naar het creatief proces dat leerlingen hebben doorlopen. De verdiepende interviews met relatief veel koplopers op het gebied van kunstonderwijs, bevestigen het algemene beeld dat het organiseren van vakoverstijgend onderwijs nog steeds aan het begin staat. Het vindt vooral plaats binnen de kunstvakken, en dan nog meestal in de vorm van projecten. Met andere vakken buiten de kunsten komt samenhangend onderwijs nog maar mondjesmaat voor. Wel is er de ambitie meer te willen doen aan integratie van vakinhouden, zeker bij de technasia waar de didactiek van O&O (onderzoekend en ontwerpnd leren) gelijkenis heeft met de didactiek van het creatief proces. Leraren en ook leerlingen verwachten dat vakkenintegratie het onderwijs interessanter en betekenisvoller maakt. Dat realisatie van vakoverstijgend onderwijs achterblijft bij wensen en ambities werd in de Monitor Cultuureducatie 2015/2016 toegeschreven aan het ontbreken van de juiste condities in de school. Budget, tijd, en inhoudelijke ondersteuning schieten tekort wat het lastig maakt bij collega's draagvlak en enthousiasme te organiseren voor het gezamenlijk ontwerpen van geïntegreerd onderwijs.¹⁵ Wel lijken de geïnterviewde scholen een stap verder dan de gemiddelde scholen als het gaat om aandacht voor het creatief proces, zeker naarmate leerlingen verder komen, en reflectie, creativiteit, originaliteit, je zelf durven uiten en blootgeven naar de mening van deze scholen belangrijkere waarden worden. Een aantal scholen wijst daarbij expliciet op het belang van een open, onderzoekende didactiek: het geven van open opdrachten, leerlingen uitdagen en als docent meer vragen te stellen dan antwoorden te geven. Dit leidt bij deze scholen eveneens tot een heroriëntering op aspecten en criteria van beoordelen.

De monitor van 2017 laat zien dat het werken met doorlopende leerlijnen op vakniveau goed aan het inburgeren is, zeker in het vak bk&v. Twee derde van de scholen werkt in de beeldende vakken met een opbouw in niveaus van competenties en meer dan de helft van de scholen stemt activiteiten in opeenvolgende leerjaren op elkaar. Afstemming tussen basis- en voortgezet onderwijs komt vrijwel niet voor. Hoewel meer scholen dan in 2015 plannen hebben in deze richting zijn er daarnaast ook meer scholen dan twee jaar geleden voor wie dat geen punt van aandacht is.

Vrijwel onveranderd ten opzichte van voorgaande peilingen is de ongelijke vertegenwoordiging van de kunstvakken in de onderbouw van het voortgezet onderwijs. Het vak bk&v met de vakken beeldende vorming, tekenen en handvaardigheid heeft relatief gezien - en dat van oudsher al - een sterke positie. Scholen bieden hun leerlingen vaak een keuze aan. Onderbouwleerlingen kunnen op iets minder dan de helft van de scholen kiezen uit de vakken beeldende vorming, tekenen en muziek. Ook handvaardigheid en drama - zij het wat minder dan in 2015 - kunnen ze vaak kiezen. Dans en meer nog audiovisuele vorming worden het minst aangeboden, namelijk door respectievelijk 9% en 7% van de scholen. Dit is een opmerkelijk gegeven, gelet op het feit dat dans en, sterker nog, video en film zo aanwezig zijn in de leefwereld van jongeren en gezien het feit dat we in een zeer gemedialiseerde samenleving leven, waarin jongeren wel voortdurend bezig zijn met (online) film en media, maar daar op school daar niet de benodigde tools voor aangereikt krijgen.

De constatering van VONKC is dat als het gaat om het op schoolniveau ontwikkelen van samenhangend, competentie- en procesgericht onderwijs op het gebied van bk&v, het vo gemiddeld genomen schoorvoetend voortgang boekt. Daar staat tegenover dat het aantal Cultuurprofiel scholen en vergelijkbare voorlopers in aantal groeit. Ze vormen een nuttige

¹⁵ Sardes en Oberon, Monitor Cultuuronderwijs Voortgezet onderwijs 2015.

voorhoede en leveren met hun investeringen in experiment en onderzoek good practices voor andere scholen.

De vraag in dit verband is wel of de huidige kerndoelen voor het leergebied Kunst en Cultuur in de onderbouw niet te vrijblijvend zijn. Te veel rust het vak bk&v in de onderbouw van het voortgezet onderwijs op de keuzes en inzichten van scholen en leraren. Met name de visie van de school en de inzet van kunstvakdocenten, hun beschikbaarheid, deskundigheid en enthousiasme, zijn dan doorslaggevend voor de aard, kwaliteit en omvang van het kunstvakaanbod op een school. Dit kan het onderwijs zowel krachtig als kwetsbaar maken, en zeer divers als het gaat om de uitvoeringspraktijk.

Een andere kwestie in relatie tot de kerndoelen betreft de samenhang tussen de opeenvolgende schooltypen. De kerndoelen voor de kunstvakken in de onderbouw voortgezet onderwijs sluiten niet aan op die van het leergebied kunstzinnige oriëntatie in het primair onderwijs. Ook is er een kloof met het onderwijs in de bovenbouw dat - anders dan in de onderbouw - via de eindtermen vooral door de examenprogramma's gestuurd wordt. Een derde punt betreft het ongelijke aanbod van de kunstvakken in de onderbouw van het voortgezet onderwijs. Afgezien van het feit dat dit leerlingen belemmert zich breed in de kunstvakken te oriënteren, daarover kennis op te doen en hun talent en affiniteit te verkennen, is ook vanuit het oogpunt van samenhangend en doorlopend onderwijs de ongelijke vertegenwoordiging van de kunstvakken een gemis.

1.2 Verhouding bk&v - leergebied kunstzinnige oriëntatie / kunst: bijdrage en visie

De kunstdisciplines leveren samen en elk afzonderlijk een unieke bijdrage aan de doelen van het onderwijs in het basis- en voortgezet onderwijs. De kunstvakken hebben in eerste instantie een doel in zich (intrinsiek): ze brengen leerlingen in aanraking met kunst en cultuur, ze stimuleren de persoonlijke ontwikkeling en dragen bij aan talentontwikkeling. Daarnaast hebben ze een functie in het stimuleren van creativiteit en de ontwikkeling van creatieve vaardigheden en creatief vermogen. Het onderwijs in deze disciplines is anders dan het onderwijs in het merendeel van de andere vakken, namelijk experimenterend, onderzoekend, analyserend, creërend en reflecterend. Leerlingen leren artistieke vaardigheden en technieken om te ontwerpen en om deze ontwerpen planmatig en veilig uit te voeren (er is geen goed of fout). Dit leren heeft de vorm van een creatief proces: het stapsgewijs vormgeven van de eigen verbeelding en nieuwsgierigheid. Zo leren leerlingen idee te krijgen van de eigen identiteit en de eigen persoonlijkheid gerelateerd aan de ander en de wereld om hen heen.¹⁶ Het is door deze specifieke vakdidactiek, gecombineerd met de artistieke vak-eigen lesinhoud, dat de kunstvakken een waardevolle en betekenisvolle rol vervullen in het toekomstig onderwijs. Onderwijs in deze vakken coacht leerlingen in het ontwikkelen van een brede, nieuwsgierige en creatieve leerhouding voor het verwerven van nieuwe kennis en vaardigheden. Het belang van deze onderzoekende leerhouding overstijgt de kunstvakken en werpt tevens vruchten af voor het leren in andere leergebieden, zeker in vakoverstijgend verband.

Deze kenmerken - mede gebaseerd op de Kennisbases voor de kunstvakken en het Leerplankader Kunstzinnige Oriëntatie voor het primair onderwijs – hebben een heldere gemeenschappelijke taal opgeleverd voor de vier kunstdisciplines. Die omvat zowel de artistieke en pedagogisch-didactische benadering (met de aandacht voor het creatief proces) als de streefcompetenties waarmee gewerkt wordt (kennis, vaardigheden en attitudes).

¹⁶ Viola van Lanschot e.a., *Kunst en Cultuur Vakspecifieke Trendanalyse*, SLO, 2015, p. 7.

Ondanks verschillen - samenhangend met de specifieke eigenheid van de afzonderlijke kunstvakken -, is de gemeenschappelijkheid die de kunstvakken delen er minder met cultureel erfgoed.¹⁷

In het denken over toekomstig onderwijs wordt gesproken over het Leergebied Kunst en Cultuur. De pijlers kunst en cultuur van deze bouwsteen zijn nauw verbonden, maar hun gerichtheid in het onderwijs loopt sterk uiteen, zowel vakinhoudelijk als didactisch: de een - cultuur - is meer cognitief, gericht op de ontwikkeling van het reflectief vermogen, de ander - kunst - meer actief, ondernemend en procesgericht gericht op het creatief vermogen.¹⁸ Om die reden meent VONKC dat het goed is om:

- Onderscheid te maken tussen de *pijler kunst* die de kunstdisciplines en hun onderlinge samenhang omvat, en het *vakoverstijgend begrip cultuur* dat naast de kunstvakken ook in veel leergebieden op school kan worden teruggevonden. De *pijler cultuur* beslaat een breder gebied dan het leergebied van de kunstvakken en betreft behalve cultureel erfgoed, als onderdeel van Oriëntatie op jezelf en de wereld en al het overstijgende onderwijs waar (aspecten van) cultuur het onderwerp vormen
- De verschillende kunstdisciplines in de *pijler kunst* samen te vatten in het *Leergebied Kunst*
- Voordeel van een duidelijkere profilering en afbakening van een kunstvakdomein is dat het afstemming en samenhang vereenvoudigt, zowel binnen de kunsten als tussen de kunsten en andere vakken. Dit impliceert tevens dat er een nieuw kader nodig is voor hoe de pijlers kunst en cultuur zich in het onderwijs en in de lessen tot elkaar verhouden. Zie hiervoor ook het gezamenlijk visiedocument van de vier vakverenigingen.

2. Wat is de gewenste positie van het vak bk&v over tien jaar?

De vraag naar de toekomst van het vak bk&v is direct verbonden met de toekomst van het onderwijs. De gedachte van Curriculum.nu is leerlingen zo toe te rusten dat ze zich als persoon en in een later beroep kunnen verhouden tot de snelle veranderingen in de samenleving. Bovendien dienen zij een rol te kunnen spelen in het doorgronden en oplossen van de complexe maatschappelijke en economische vraagstukken zoals deze zich nu reeds aandienen. Centraal staat de gedachte dat de toenemende samenhang en complexiteit van allerlei vraagstukken vraagt om geïntegreerde analyses en benaderingen, en dat het samenvoegen, wegen, vergelijken van vakspecifieke kennis uit verschillende disciplines leidt tot zowel betere vragen als adequatere oplossingen. Vertaald naar het toekomstig onderwijs betekent dit een heroverweging van de huidige discipline- en vakgerichte structuur en een streven naar nieuwe vormen van onderwijs met een meer vakoverstijgend, samenhangend karakter. Het eigen maken van deze wijze van benaderen van problemen en vragen, en het kunnen functioneren in omgevingen waar samenwerking en uitwisseling tussen disciplines centraal staat, accentueert ook andere vaardigheden van een persoon. In dit verband wordt gesproken over het belang van 21ste eeuwse vaardigheden: creativiteit, samenwerken, kritisch denken, digitale geletterdheid en zelfregulering, communiceren, sociale en culturele vaardigheden en probleemoplossingsvaardigheden. Tegen deze achtergrond kijkt VONKC

¹⁷ Dit leeraspect maakt deel uit van Kunstzinnige oriëntatie in primair onderwijs en van de leergebieden Kunst en cultuur in voortgezet onderwijs, als sprake is van een verbinding van cultureel erfgoed met de kunstbeoefening en de reflectie op de kunsten (en de cultuur), nu en in het verleden. Zie: Hagnaars, P., Vreede, M. de, Regt, P. de & Faber, P. (2014). *Erfgoededucatie in het primair onderwijs, een verkenning*. Utrecht: LKCA.

¹⁸ Zie notitie over de inhoud en de onderlinge verhoudingen tussen Cultuur in de Spiegel en het Leerplankader kunstzinnige oriëntatie, website SLO.

naar de plaats en inhoud van het vak bk&v in po en vo over tien jaar. Het vak bk&v heeft een eigenstandige waarde in het onderwijs, in die zin dat het leerlingen leert zich als persoon, maar ook als burger en professional actief te verhouden tot de complexe visuele wereld van nu, en daar betekenisvol aan bij te dragen en in te participeren. Van evenzo grote waarde zowel voor de persoon, als voor de samenleving en de economie is de vroegtijdige signalering en degelijke (voor)opleiding van potentiële nieuwe makers, zowel op artistiek als creatief gebied. Het is deze leerinhoud van het vak bk&v, in combinatie met de vakeigen (en kunstige) didactiek - het leerproces ingericht als creatief proces -, die in de kern de verbinding legt met het toekomstig onderwijs en de relevante 21ste eeuwse vaardigheden, in het bijzonder wat betreft probleem oplossend denken, creativiteit, kritisch denken, communiceren en sociale en culturele vaardigheden.

De vakspecifieke kennis en vaardigheden van het vak bk&v zijn daarnaast betekenisvol in te voegen, te integreren in vakoverstijgend integraal onderwijs. Dan kan het gaan om het vakspecifieke perspectief waarmee een gesteld probleem of vraag wordt belicht, of om de vak-kenmerkende, explorerende, onderzoekende manier van probleembenadering van het beeldend onderwijs, alsook om de materiële en technische verbeelding van een probleem en de keuze van specifieke beeldende en vormgevingscomponenten daarbij. De weg naar dwarsverbindingen tussen het vak bk&v en andere vakgebieden, zowel binnen als buiten de kunstvakken wordt eenvoudiger nu ook andere disciplines de waarde van een meer onderzoekende en exploratieve manier van leren erkennen. VONKC meent dat het vak bk&v met de ingezette koers naar meer samenhangend, competentie- en procesgericht onderwijs goed staat opgesteld om als onderdeel van het kerncurriculum invulling te geven aan het toekomstig funderend onderwijs. Echter om die rol te vervullen moet de ingezette koers ook in de praktijk worden waargemaakt. Dat is nu om al eerder genoemde redenen onvoldoende het geval.

Om te zorgen dat het vak bk&v niet alleen in theorie maar ook in praktijk haar rol kan vervullen doet VONKC op drie terreinen aanbevelingen voor verbetering en heroriëntatie. Daarbij gaat het om: creëren van heldere kaders, vergroting van draagvlak en betrokkenheid en verbetering van de vakbekwaamheid van groepsleerkrachten en leraren.

2.1. *Heldere kaders*

- 2.1.a Er is voor bk&v - net als voor de andere kunstvakken - een doorlopende leerlijn van het primair onderwijs naar het voortgezet onderwijs. Deze is ingebed in tussen po en vo afgestemde leerplankaders waarvan vakinhoudelijk de grove onderlijn is: *oriënterend* in het primair onderwijs, *breed* in de onderbouw, *verdiepend* (CKV) en *specialiserend* in de bovenbouw. Artistiek-pedagogisch-didactisch is de lijn het vormgeven van een creatief proces.
- 2.1.b De doorgaande lijn tussen po en vo stoelt tevens op een afgestemd programma voor normering en toetsing. Zo'n programma maakt, toegesneden op leeftijd, de vorderingen meetbaar en merkbaar van wat leerlingen op het gebied van het vak bk&v moeten kennen en kunnen. De aanbeveling is om te streven naar een combinatie van formatief en summatief toetsen. Naast het toetsen van praktische vaardigheden, maakt ook kennis van en inzicht in de vakinhoud (bijvoorbeeld wat betreft materie, kunstbegrippen, stijlen etc.) hiervan deel uit. Zowel in Nederland als internationaal is de laatste jaren op dit gebied inzicht en ervaring opgedaan, met name op het gebied van assessment en self-assessments. De wens is deze kennis en inzichten te bundelen en te gebruiken voor ontwikkeling van methodiek(en) die

zowel in het po als in het vo toepasbaar zijn en draagvlak hebben. Mogelijk dat rubrics hiervoor handvatten biedt.¹⁹ Ook het verkennen van de mogelijkheden van – ontwikkel- portfolio's verdient aanbeveling.

- 2.1.c Voor alle examenvakken bk&v bestaat een CPE. Het ontbreken daarvan wordt bij oude stijl havo en kunst-bk&v als een gemis ervaren. Er is nu onvoldoende evenwicht in de totstandkoming van het cijfer SE en CE (waarbij het SE cijfer gestoeld is op 'praktijk' en CE op 'theorie').²⁰ Ook kan een CPE bijdragen aan meer professionele ruimte in de school voor langdurige proces- en productgerichte opdrachten. Tevens draagt het bij aan de ontwikkeling van doorlopende leerlijnen.
- 2.1.d De kerndoelen voor het *leergebied Kunst* zijn herijkt en de breuk tussen po en vo in de huidige kerndoelen is opgeheven. De kerndoelen geven op een concreter niveau koers aan wat leerlingen moeten kennen en kunnen en zijn sturender als het gaat om het procesgerichte karakter van de kunstvakken.
- 2.1.e Het vak bk&v in het po en vo levert een herkenbare en op eigen vakspecifieke kenmerken gefundeerde bijdrage aan vakoverstijgend onderwijs, zowel binnen de kunstvakken als daarbuiten. Het uitgangspunt daarbij is dat een vruchtbare kruisbestuiving met andere vakken alleen mogelijk is op basis van kennis en expertise van het eigen vak. Dat principe geldt voor alle kunstvakken in vo en po. Samenhangend kunstonderwijs in po en vo vereist daarom dat alle kunstvakken gelijkwaardig vertegenwoordigd zijn in het kerncurriculum. Dat stelt leerlingen in te staat te ervaren welke kunstzinnige taal het beste past en leren ze wat geleerd moet worden.²¹
- 2.1.f Per leerjaar worden minimaal drie lessen, 150 minuten per week, in het kerncurriculum besteed aan het *leergebied Kunst*. Scholen bepalen zelf hoe ze de beschikbare tijd per vak over de schoolloopbaan verdelen en leggen dit vast in het schoolplan.

2.2 *Het vak bk&v heeft draagvlak en scholen - directie en leraren - voelen zich betrokken*

- 2.2.a Scholen hebben een visie op de betekenis van het vak bk&v - en de kunsten in het algemeen - voor de ontwikkeling van de leerling. Alleen dan kunnen ze een bewuste keuze maken over de verankering van het vak bk&v binnen het curriculum.
- 2.2.b Visie en keuzes zijn verwoord en vastgelegd in het schoolplan, bij voorkeur in een cultuurbeleidsplan.
- 2.2.c Draagvlak is gebaat bij een goed functionerende hulpstructuur op schoolniveau, zoals onder meer de inzet van ICC-ers / cultuurbegeleiders in het po en cultuurcoördinatoren in het vo. Een nuttig hulpmiddel voor het po dat de kunstvakverenigingen voorstellen is DIKO - Digitaal Instrument Kunstzinnige Oriëntatie. Het doel van dit instrument - dat nog in een ontwikkelstadium verkeert - is om op klasniveau eenvoudig en digitaal de voortgang van het werken met leerlijnen,

¹⁹ Zie in dit verband relevant onderzoek, in het kader van het lectoraat van Folkert Haanstra (meer details). Groenendijk, T. (2017). Wat moeten leerlingen kunnen bij het kijken naar kunst en andere beelden? *Kunstzone* (4), juli 2017, pp. 10-12.

Haanstra, F. & Groenendijk, T. (2017). Kijken: Beelden onderzoeken & waarderen. *Kunstzone* (4), juli 2017, pp. 12-14.

Schönauf, D. (2017). Beoordelen en cijfers geven in CKV. *Kunstzone* (4), juli 2017, pp. 14-15.

²⁰ Kolenberg, K., en K. Borgman (2015), *Tehatex versus Kua*.

²¹ Hagenars, P., Hoorn, M. van, Hermanussen, M. (2016). *Enquête Leerkrachten PO & Kunstvakdocenten VO over het Eindadvies Platform Onderwijs2032. In opdracht van de kunstvakverenigingen VONKC, VLS, BDD en NBDO*. Tilburg.

te registreren, en dit op schoolniveau met elkaar te delen, te bespreken, te evalueren en bij te stellen.²²

2.3 Scholen zijn vakbekwaam

Wezenlijk voor de toekomst van het vak bk&v in po en vo en de bijdrage van het vak aan vakoverstijgend onderwijs, is de erkenning dat op dit moment in scholen de deskundigheid en bekwaamheid onvoldoende is voor proces- en competentiegericht artistiek onderwijs. Hoewel dit voor po en vo verschillend ligt, geldt voor beide dat curriculumherziening in de gewenste richting niet denkbaar is zonder gelijktijdige bezinning op de vereiste kwalificaties en personele betekenis ervan. Daarom wordt gewenst dat:

- 2.3.a In het po naast groepsleerkrachten, vakspecialisten bk&v en vakdocenten bk&v aangesteld worden die kennis hebben van hoe een procesmatige vakdidactiek kan worden ingezet in een les bk&v. Deze vakspecialisten en vakdocenten werken bij voorkeur in dienst van de school - of in een bovenschools verband van scholen - en functioneren in het team. Zo kan binnen het vak en tussen de vakken gewerkt worden aan vormen van co-teaching of co-creatie.
- 2.3.b Het toeleidend onderwijs beter is afgestemd. Studenten van de lerarenopleidingen zijn gericht opgeleid voor het vak bk&v in een leerplankaderverband. Zij zijn uitgerust met kennis en vaardigheden om bk&v vakoverstijgend te ontwerpen en aan te bieden. Als ze eventueel niet in dienst zijn van de school, zijn ze getraind in vraaggestuurd samenwerken met een school. Groepsleerkrachten zijn deskundiger geworden omdat de pabo's beter toegerust zijn voor coaching van een creatief proces, en/of ze hebben een nascholing gevolgd voor 'vakspecialist bk&v' waarin leerplankundige ontwerpcompetenties aan bod zijn gekomen.
- 2.3.c Meer specifiek wordt - als het gaat om de vereiste competenties van groepsleerkrachten/vakdocenten voor toekomstig onderwijs in po en vo - aandacht gevraagd voor coachend lesgeven: het vermogen een creatief proces te starten en te begeleiden. Hetzelfde geldt voor het kunnen toepassen en integreren van (digitale) technologie in het vak.

3. Samenhang binnen het leergebied / andere vak- en leergebieden

In het voorgaande is al veel gezegd over het belang van meer samenhangend onderwijs en vakoverstijgend onderwijs in de toekomst. Hoewel in allerlei varianten scholen nu al schreden in deze richting zetten, is op dit gebied zeker nog een wereld te winnen. Het maakt het onderwijs effectiever (leerlingen leren beter en dieper in samenhang), efficiënter (curriculumtijd wordt beter benut) en aantrekkelijker en interessanter, zowel voor leraren als voor leerlingen.²³ Verantwoord samenhangend onderwijs dat zowel de streefcompetenties van de afzonderlijke vakken als van het gezamenlijk overstijgend vak/thema in de gaten houdt, vergt ontwerpcompetenties waar de scholen nu vaak niet over beschikken. Hiervoor is de komende tijd veel aandacht nodig, van scholen en docenten die hiervoor ruimte, tijd en samspraak met deskundigen - en dus budget - nodig hebben. Het eerst voor de hand

²² DIKO: Dit instrument stelt scholen op schoolniveau in staat het beleid, de aanpak, investeringen in deskundigheidsbevordering te bespreken en evalueren en maakt het groepsleerkrachten/ vakspecialisten/vakdocenten mogelijk om van elkaar te leren, ervaringen en lessen te delen en op elkaar af te stemmen.

²³ Hagedaars, P., Hoorn, M. van, Hermanussen, M. (2016). *Enquête Leerkrachten PO & Kunstvakdocenten VO over het Eindadvies Platform Onderwijs2032. In opdracht van de kunstvakverenigingen VONKC, VLS, BDD en NBDO.* Tilburg.

liggend is meer samenhang met de andere kunstvakken, zonder het discipline-eigene daarvoor op te geven.²⁴ Aangrijpingspunt voor het ontwerp van samenhangend kunstonderwijs is mogelijk op alle niveaus van materie, vorm en betekenis. Denk bijvoorbeeld aan overeenkomsten in vormgevingscomponenten (lijn, kleur, patroon etc.) of ontwerpcomponenten (balans, spanning, symmetrie, harmonie, licht, ruimte, volume, contrast). Een belangrijk voordeel van samenhangend kunstonderwijs, zowel in het po als het vo, is dat het sneller en beter de proces- en competentiegerichte vorm van onderwijs inslijpt die de leidraad is van het onderwijs in alle kunstvakken. Vakoverstijgend onderwijs beperkt zich niet tot de kunsten, zoals experimenten met het zogenaamde STEAM-concept laten zien.²⁵ Leerlingen leren door de integrale benadering inzien dat eenzelfde vraagstelling of opdracht vanuit meerdere perspectieven benaderbaar is. De open, explorerende, onderzoekende leerhouding, *het anders leren zien*, die in de kunstvakken getraind wordt, geldt momenteel in bedrijven en organisaties als een van de belangrijkste competenties voor professioneel functioneren.

4. Doorlopende leerlijnen

In het voorgaande is het belang van doorlopende leerlijnen voor het vak beeldende kunst en vormgeving (bk&v) zowel in het primair onderwijs als in het voortgezet onderwijs, reeds sterk benadrukt. Gepleit is voor zowel horizontale als verticale leerlijnen voor het vak beeldende kunst en vormgeving binnen een leerplanachtige omgeving van het hele kunstdomein in het primair onderwijs en onder- en bovenbouw van het voortgezet onderwijs.

De verwachting van VONKC is dat zo'n herstructurering het beeldend onderwijs ingebed in het *leergebied Kunst* meer kwaliteit geeft en samenhangender, efficiënter en motiverender maakt voor zowel leerlingen als leraren.

VONKC, 19 december 2017

²⁴ Vugt, A. de & Baets, T. de (2017). Verbreden of verdiepen, dat is de vraag (niet). *Kunstzone* (3), mei 2017.

²⁵ STEAM : STEAM = Science Technology Engineering Arts Mathematics . STEMA staat voor vakoverstijgend onderwijs (alfa, beta en gamma), enthousiasmeren voor het doen van onderzoek, prikkeling van verwondering en nieuwsgierigheid. Zie: <http://www.odulphus.nl/onderwijs/steam>. STEAM-onderwijs laat leerlingen en docent zoveel mogelijk zelf ontdekken, onderzoeken, proberen, fouten maken en opnieuw proberen. De docent binnen de STEAM-leerlijn is de begeleider, de gids, de aanmoediger.. Zie: <http://www.hetinnovatienetwerk.nl/type/weblog/onderwijs/tijd-voor-steam-in-de-klas>.